

ՕՐՈՒԱՆ ՓՐՔԵՐ

Հայկ Բաթարան. ԱՐԴԻ ԵԹՈՎՊԻԱՆ ԵՒ ՀԱՅ
ԳԱՂՈՒԹՐ - Ատտիս - Ապապա. — էջ 439 էջ, և
անթիւ ազուցուած պատկերներ, հաշուեցոյց էջեր եւն.
Տպ. Ս. Ղազար — Վենետիկ 1930.

Հայկ Բաթարան 1930 ին իր վանքիս
տպարանէն ի լոյս ընծայեց այս շքեղ հա-
տորը, առաջին անգամն է որ կը խօսուի
Եթովպահայ գաղութին վրայ պատմա-
կան մանրամասն պրպտումներով: Հեղի-
նակն համեստօրէն կը պզտիկցնէ իր այս
գրական մեծ աշխատութիւնը, զոր կը
նուիրէ հայ նահատակ զինուորներուն:

Գիրքը կը բացուի Ն. Վ. Նեկուս թէ-
ֆէրի մէկ նամակով՝ ուղղուած հեղինա-
կին: Նամակը կ'օրինակեմ հոս, ընթեր-
ցողին ցոյց տալու թէ որքան կարեւո-
րութիւն ունեցած է մեր Եթովպահայ գա-
ղութը Հապէշ տէրութեան մէջ:

«Ողջոյն Ձեզ,

Ձկայ մեկը որ անգիտանայ թէ՛ երկար
ժամանակներէ ի վեր մինչեւ օրս Ատտիս -
Ապապա բնակող հայերը կը սիրեն մեր
երկիրն ու կրօնը:

Տեղւոյս մէջ, իրենց կողմէ, Դպրոցնե-
րու և Եկեղեցիի կառուցումը թէ՛ մեզի և
թէ՛ մեր ժողովուրդին համար, չափազանց
ուրախութեան պարագայ մըն է:

Ատտիս - Ապապա բնակող հայերէն մաս
մը կը ծառայէ իբր պաշտօնեայ՝ մեր կա-
ռավարութեան գործերուն մէջ. հետեւա-
բար, կարելի է ըսել որ տեղւոյս մէջ ու-
սանող և մեծցող հայ մանուկներն ալ՝
Եթովպիան պիտի սիրեն իրենց հայ-
րենիքին պէս և ապագային՝ ծառայեն
անոր:

Ուրախացանք նոյնպէս, երբ լսեցինք՝
Եթովպիոյ և իր ժողովուրդի պատմութեան
վերաբերեալ Ձեր այն երկասիրութեան
մասին - զոր գրել սկսած էք, վստահ ըլ-
լալով որ օգտակար գործ մը ըլլալու կո-
չուած է, ի սրտէ կը մաղթենք որ Ձեր

այդ գեղեցիկ գործը իր վախճանին հասնի
և կարգացուի մեր ժողովուրդին կողմէ»:
(Գրուած Ատտիս - Ապապա, 9 Մասկա-
րամ 1922, որ է 19 Մարտ 1930):

Մենեւիք Բ. կայսեր և հայ և հապէշ
եղբայրակցութեան դրօշներով զարդա-
րուած են զրքին առաջին էջերը. անոնց
կը յաջորդէ Գ. Նալպանտեանի յօրինած
Եթովպական քայլերգը:

Կայսեր աջբազուկ կը համարուի հայ-
ազգի Պօղոս Մարգարեան. ասի իբրեւ
նուիրակ կը դիմէ Եզրպոտտի խտրին, որ
աջակցի Մենեւիքի, երբ Եթովպիոյ մէջ
պատերազմը կը շարունակուէր: Ապա-
տակող թշնամիներուն յաղթողը կ'ըլլայ
Մենեւիք՝ որ 1889ին կ'օծուի թագաւո-
րաց թագաւոր:

1896-ին Իտալիա Մենեւիքէն պար-
տուած՝ դաշնագրով մը՝ ճանչցաւ Եթով-
պիոյ անկախութիւնը:

Հեղինակը արքունիքի պատմութիւնը,
քաղաքական ու կրօնական դէպքերը կը
խտացնէ երեսունէն աւելի էջերու մէջ.
յետոյ մանրամասն կը խօսի երկրին աշ-
խարհագրական և տնտեսագիտական մա-
սերուն վրայ:

Լեռնային և հրաբխային այս երկիրը
ունի մօտաւորապէս 1,125,000 քառ.
հզրմղր. տարածութիւն: Ամենէն բարձր
լեռն է Թիկրէի ճաճան 4500 մ.: — Տե-
ղազրական ճշգրիտ առաջնորդի տեղ կը
ծառայէ գունաւոր քարտէսը:

Երկրին բնակչութիւնը 10,000,000 կը
համարուի, բաղկացած զանազան ցեղերէ
որոնց բազմութիւն է, կարգաւ կոչուածը,
շուրջ 4,000,000, իբրեւ երկրագործ և
խաշնարած օգտակարագոյն տարրը եր-
կրին: Բայց տիրող ցեղն է հապէշը՝ որուն
ձեռքն է պետական կազմը և կղերականու-
թիւնը. ան խիզախ ու մարտիկ ցեղ մ'է:

Հեղինակը տեղացիներէն յետոյ կը յիշէ
զանազան գաղթական ցեղեր, ինչպէս մեր
հայերը, հնդիկ ու եւրոպացիներ, բայց
ոչ իտալացիին: Մինչ իտալիան հոս երե-
սուն տարիներէ ի վեր շատ ծանօթ է մա-
նաւանդ Ատուայի պատերազմէն վերջը.

թէեւ յարգելի հեղինակը այդ պատերազ-
մին առթիւ Մենեւիքի առ իր ժողովուրդն
ըրած հետեւեալ զօրակոչը արտատպած է,
ուր Հապէշներու վեհապետը կը յայտնուի
իր այս տողերով.

«Օյէ՛, օյէ՛ (- Ո՛վ դուք, ո՛վ դուք, -)
թող խլանայ՝ մեր հայրենիքին և հաւատ-
քին թշնամին. օյէ՛, օյէ՛. թող խլանայ՝
այն որ թշնամին է կոյս Մարիամին: Մին-
չեւ հիմա Աստուած մեզի շնորհեց ուժ՝ որ
Մեր Եթովպիան պահպանենք: Մեզի թոյ-
լատրեց որ մենք յաղթենք մեր թշնամի-
ներուն և վերակազմենք Մեր Հայրենիքը:
Շնորհիւն Աստուծոյ, թագաւորեցի մինչեւ
այսօր, և եթէ մահս մօտ է՝ փոյթս չէ,
վաճի մահն ամենուս վիճակուած է:
Մինչեւ այսօր, Աստուած զիս չնուստա-
ցուց: Ան իմ նեցուկս պիտի ըլլայ՝ ա-
պագային եւս: Թշնամի մը՝ ծովերը ճեղ-
քելով, բռնաբարեց մեր սահմանները՝
կործանելու համար մեր հայրենիքն ու
հաւատը: Ամէն ինչի հանդուրժեցի և
երկար բանակցեցայ՝ ինչպիսիւ համար մեր
Հայրենիքին՝ որ շատ չարչարուեցաւ վեր-
ջին տարիներու ընթացքին: Բայց թշնա-
մին անընդհատ կ'առաջանայ: Ան կը քան-
դէ մեր հողերն ու կը կոտորէ ժողովուրդը...
Ան որ ուժ ունի՝ թող ինձի հետեւի. ան
որ չունի՝ թող աղօթէ՝ մեզի և մեր ու-
ժերու յաջողութեան համար»:

Դժբախտաբար նոյն ահագանքն է որ
40 տարի վերջ ալ կը հնչէ, և վախ կայ
որ կրկին արիւն հոսի երկու ժողովուրդ-
ներուն միջեւ՝ եթէ նախախնամական պա-
րագայ մը չարգիլէ զայն:

Եթովպական երկրի նման հարուստ հո-
ղին վրայ Եւրոպական պետութիւններ միշտ
աչք տնկած են՝ հոն շահագործելու անկիւն
մը փնտռելով, և տնտեսագէտ անհատներ
և ընկերութիւններ՝ իտալացի, գերման
եւն, ստացած են Պետութենէն մենաշնորհ-
ներ հանքերու վրայ:

Ամէնէն կարեւոր արտօնութիւնն է «Աս-
կիի Մենեւիք Բ. կայսերական ընկերու-
թեան» տրուածը, Պ. Թէֆֆի Նորուեկիա-
ցիին. ասոր շահագործութեան բաժնեկից

է նաեւ Եթովպական կառավարութիւնը:

Ըստ մեր Ազոնց Արքահօր «Ափրիկէ»
տեղագրական հատորին՝ Եթովպիոյ զըլ-
խաւոր վաճառքն եղած է ոսկին, որուն
շահագործումը դար մ'առաջ միայն կայ-
սերական տան սեփականութիւնն եղած է.
կը յիշուի՝ Կեօնտէրէ քաղաքէն երկու օր
հեռաւորութեամբ ոսկի լեռը. կառավա-
րութիւնը վախճալով որ սահմանակից
տաճիկները այդ զանձին համար չտիրեն
իրենց երկրին՝ նոյն բովերը անգործ կը
պահէ. մինչդեռ Ազոնց բուն պատճառ
կը համարի «հեղգութիւն նոցա և տգի-
տութիւն. այլեւ նուազութիւն փայտի. զի
առ ի որոշել զոսկի յայլ նիւթոց, հուր
բազում պիտի»: Ասով հանդերձ ոսկի
լեռ կառավարութեան զանձատունն եղած
է. անձրեւը գալէն վերջը սարերուն բար-
ձունքէն յորդախաղաց հոսանքները ստո-
րոտը ծովակներ կը ձեւացնէին, ուր կը
զիգուէր հողախառն ձոյլ ոսկին՝ սխեռի մե-
ծութեամբ. թագաւորը երկու հարիւր աշ-
խատաւոր կը զրկէր ոսկին զատելու:

Եթովպիոյ հանքային հարստութիւնը
կը կազմեն՝ ոսկի, արծաթ, երկաթ, միքայ,
պղինձ, հանքածուխ, ծծումբ, աղ, քարիւղ
և այլն. վաճառականութեան նիւթերն են
սուրճ, աղ, պղպեղ, բամբակ, փղոսկր և
այլն: Դար մը առաջ՝ ինչպէս կը գրէ նոյն
մեր Ազոնց Արքահայրը, հոս վաճառակա-
նութիւնը հրէից ձեռքն էր. Պիշինկ կը գրէ
թէ նաեւ հայ վաճառականները մեծ առ-
եւտուր ըրած են հոս, թէեւ Ազոնց կը
դիտէ որ «բայց այս գուցէ եղեւ ի հնումն.
քանզի ի մերում ժամանակի ի հայոց հա-
զիւ ոք երբեք գնաց անդ»:

Եթովպական տոմարը ըստ Հ. Բաթա-
րանի պտղմեանն է, վերջը փոփոխու-
թիւններ կրած, մերինէն 7 տարի և 112
օրով ետք, ասոր պատճառը չեն կրցած
լուծել հապէշ գիտուններ: Հնագոյն շըր-
ջաններուն իրենց տարին 16 ամիս ունէր
իւրաքանչիւրը 22-23 օրով և հնգօրեայ
աւելեաց ամիս մը: Ամիսները կը կրէին
բուսական անուններ: Քրիստոնեայ հա-
պէշներու մեծագոյն տօներն են՝ Կաճեւ

և «Washington times» զարմանքով խօսած են այս մասին: «Թայմզ» կը գրէ թէ. «Սարգիս Թէրզեան, թէեւ ծնունդով հայ, իրականութեան մէջ Եթովպիոյ Պիզմարքն է: Ան ներմուծեց արդիական գէնքերը Եթովպիոյ մէջ»: Անգլիական կառավարութիւնը անոր գլուխը բերողին զրամ խոստացած էր:

Եթովպիան յեղաշրջող այդ մեծ հայը, և որ ինչպէս կը գրէ «Le Monde illustré» «Հայաստանի ջարդերու ժամանակ Հարար բերել տուա՝ իր անձնական ծախքով՝ բազմաթիւ հայ ընտանիքներ, որ ճողոպրած էին սպանդէն: Ան զրամական առաքումներ ըրած է Երկիր, զանազան յանձնախումբերու»: 1915ին՝ մարդասպան գնդակի մը զոհն եղաւ:

Կը խօսի նաեւ Գէորգ Ազնաւորեան յեղափոխական գործիչի մասին՝ որ կը նուիրուի նաեւ կրթական-ընկերական յառաջողիմութեան: Դժնած 1869ին՝ Հիւսնիմանսուր, Ատտիս — Ապապայի մէջ կը վախճանի արկածամահ, 1918ին:

Բաթաբան կը խօսի նաեւ Եթովպահայ գաղութի իրաւական խնդիրներուն վրայ. եթովպացիներուն համակրանքը Հայ Հանրապետութեան մասին՝ որմէ ինք հեղինակը 1920ին փոխ-հիւպատոս կը կարգուի: Կաշտոնագիրը կայ՝ ստորագրութեամբ Հայաստանի Արտաքին Գործոց Նախարար Ալ. Խատիսեանէ:

Հուսկ համառօտակի եթովպահայ զանազան խնդիրներու վրայ տեղեկութիւն կու տայ. գաղութին կալուածներուն, ակումբներուն, ազգային տօներուն, հայ բեմին, հայ նուագախումբին, և հայ Յեղափոխական կուսակցութեանց:

Կարելի չէ ծանրանալ զրբիս ուրիշ կարգ մը նիւթերուն վրայ, որոնք ունին իրենց շահեկանութիւնը պատմական տեսակէտով. հետաքրքրական է Հայերեկե — Հայկերեկե քառագիրքը 1300 գործածական բառերու բնագրով և անոնց հայատառ հնչումով: Պատմական մեծ կարեւորութիւն ունի նաև զրբին Գ. մասը, ուր կան զանազան պետութիւններու հետ հապէշական կառավար-

ութեան դիւանագիտական դաշինքները:

Յայտնի կը տեսնուի որ Պ. Հ. Բաթաբան իր այս հետաքրքրական գործով փոշարը կ'ըլլայ Հապէշ պետութեան յառաջողիմութեան, և կ'արձանագրէ այդ պետութեան՝ հայերուն հանդէպ ունեցած հիւրասիրութիւնն և գուրգուրանքը և հայերուն ալ փոխադարձ անկեղծ նուիրումը օգտակար ըլլալու հիւրընկալ երկրի վեհապետին և ժողովուրդին:

Այս հեղինակութեան մէջ գիրք մ'ալ մտած է. հեղինակը հոս իր գրիչը կը յանձնէ Պ. Ա. Զամանեանի, որ կը գրէ «Օճառաշինութեան արհեստ»ին վրայ ոչ «համառօտօրէն» այլ ընդարձակօրէն, և այդ՝ իրբեւ առեւտրական օգտակար գիտութիւն հապէշահայ գաղութին համար: Տեղացի Հայերէն դիմողներ եղած են հեղինակին փափաք յայտնելով որ օճառաշինութեան արհեստի մասին առաջնորդող գիրք մը գրէ, որով հեղինակն ալ ձեռք զարկած է այդ հրատարակութեան:

Գիրքը գոցելէն առաջ, պէտք կը զգամ սքանչացումս յայտնելու շքեղ ու պերճ տպագրութեան մասին. պատկերներու ճշխութիւնը, նրբաճաշակ կոշիկներու տպագրութիւնը անգամ մը եւս կը յիշեցնեն «Գեղունի» ներու տպարանին անմեռ փայլը:

ՄԱՍԻՍ ՏԱՐԵԳԻՐԲ. Բ. Տարի 1935. Խմբագիր՝ Արմեն Սեւան. Տպ. «Մասիս» Սոփիա.

Հայկական երգին արձագանգ Կոմիտաս Վ. ի նուիրուած նուագով կը բացուի «Մասիս»ը. նուագողն է Թեքեկան՝ որուն իբր կենսագրական իր երկերուն թուագրութիւնը կը յաջորդէ: Արտաշէս Յովհաննէս րիւնի տարիներէն՝ անտիպ հատորէն «Հին վէրք»ին պատմութիւնը ինձ կը թուի թէ Օգտաւ Միւրպոյի կկոցով հիւսուած ըլլայ: Ար. Սեւան Խայեամի ըսածը կը հաստատէ, թէ «ինչ որ տուած էր աշխարհ, ետ կ'առնէ. թագ ու մական. ան եղբայրու-

թիւն կը քարոզէ «Իրբեւ Լեռնէն իջնող զոյգ ջրվէժ» խառնուիլ, ձուլուիլ կ'ուզէ իրար մէջ. ականջը խօսի իրար վրայ կուխտող կուսակցութեանց: — Ն. Պէշկիրաշխան թունաւոր բարքերուն պատկերներ...:

Ա. Երեմեան Նար — Դոսի մէջ կը գտնէ «անսահման մի խորութիւն և կուտուրականութիւն». ատով ըսել կ'ուզէ «ծայրայեղօրէն համեստութիւն»: Տաղանդաւոր անձը միշտ համեստ եղած է: Ըստ յօդուածագրին, Նար — Դոս շատ կը կարդար և բժախնդիր էր գրածին կատարելութեան համար: Կարգ մը գրողներու պէս Նար — Դոս եւս նախ փորձած է քնարահար բերթուածներով հոշակ հանել. գրած է՝ «Յիւսարքիւններ» վերնագրով տաղերու ժողովածու մը. այդ ճիւղին վրայ երկար չէ կեցած: Մշակած է իրապաշտ վիպասանութիւնը: — Յօդուածագիրը իր այդ գրութեան մէջ կ'արտագրէ երկու ոտանաւորներ Նար — Դոսէն և Յ. Թումանեանէն, որոնք անտիպ են. այժմեան պահանջով բնականաբար չունին արժանիք:

Սղագրելով այդ գրական բաժինը զանց կ'ընեմ միւս զանազան պատմական, բուժական, երգիծական, զիտական, տեղագրական գրութիւնները. ամէնն ալ ժողովրդական մեծ մասին մատչելի ոճով գրուած. ընդհանրապէս կարճ ու կուռ բովանդակութեամբ: — Յատուկ խնամք տալու է գեղարուեստական մասին: Զանազան ճաշակի յարմար իրբեւ մտքի մթերանոց: Մասիս իր օգտակար դերն ունի մեր օրուան գրականութեան:

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ. «Ընկեր Փանդուխտ» «Ն. Գ. Բ.» հրատ. 9 մատենաշար. Փարիզ 1935.

Երգիծող Օտեան այս հատորին մէջ չի բովանդակել իր գրական արժէքը. ունի շատ աւելի յաջող գրութիւններ, մանաւանդ Ա. Արփիարեանի «Նոր կեանք» կիսամսեայ թերթին մէջ: Հոս երգիծող Օտեանէն ամ-

փոփուած են չորս մաս գրութիւններ. 1. — Առաքելաբիւն մը ի Ծապրվար. ընկերվաւական նամականի ընկ. Բ. Փանջունիէ. — 2. Ընկեր Փանդուխտ Վասպուրականի մէջ. — 3. Իմ աշխարհայեացքները (Դասախօսութիւններ օրուան հարցերուն շուրջ). — 4. Պանդուխտներ (պոլսական տիպար):

Այս գրութեանց մէջ երգիծանքի նիւթ եղած են՝ Օսմ. սահմանադրութեան հոշակումէն վերջ, Պոլիս և Գաւառի մէջ յեղափոխական գործիչները՝ ամէնէն աւելի Դաշնակցականները: Օտեան իր վարպետին Արփ. Արփիարեանի պէս իր երգիծող խայթոցովը չի լացներ այլ անոյշ ժպիտ մը կը պատճառէ:

Յ. Թ. ՀԻՆԴԻԼԵԱՆ. «Քսան եւ հիւր Տարուան կեանք մը». — Կ. Պոլիս. Տպ. Յ. Սէթեան 1934.

Դաստիարակ Հինդլեան գրելով իր հիմնադրած ու վարած վարժարանի քսանեւհինգ տարուան պատմութիւնը, կերպով մը ցոյց տուած է թէ ինչպէս կարելի է կրթական նորագոյն դրութեամբ, ըլլայ բարոյական, ըլլայ գիտական միջոցներով աւելի զարկ մը տալ մեր ազգային վարժարաններուն: Անվիճելի են Հինդլեանի վարչական բազմակողմանի ազնուական յատկութիւնները. իսկ իր կրթական գրութիւնները ճաշակի խնդրի պէս վիճելի են. արդէն ինքը Հինդլեան՝ զրբին զանազան էջերուն մէջ կը խոստովանի որ ինչ ինչ նորութիւններ՝ ընդհանրապէս առնուած գուլիցերական հաստատութիւններէն՝ անկարելի եղած է պատուաստել մեր հայ կրթական ծառին:

Այս շատ գեղեցիկ երկասիրութեան մէջ դաստիարակ և աշակերտ, ուսուցիչ և կառավարիչ պիտի գտնեն շատ նորութիւններ, և օգտակար պիտի դատեն զանոնք մեր կրթական գործին: Պատմական և առողջապահիկ մասերն ալ ուշադրութեան առնուած են:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ